

КНИГА ТА ОСОБИСТІТЬ

УДК 7.078](094)(477)

<https://doi.org/10.15407/ub.21.295>

Олена Юрїївна КУРГАНОВА,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу стародруків та рідкісних видань
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
<https://orcid.org/0000-0003-1609-231X>
olena.kurganova@gmail.com

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МЕЦЕНАТІВ ОЧИМА ВИДАВЦІВ БОГОСЛУЖБОВОЇ КНИГИ ДОБИ БАРОКО

Мета роботи: окреслити хронологічні межі, чинники та форми документування явища меценатства в структурі української богослужбової книги. **Методологія дослідження.** Евристичний аналіз бібліографічних даних та історіографії, що вказують на джерела фінансування української богослужбової книги XVI–XVIII ст., дав змогу виокремити коло осіб та установ, які сприяли розвитку національного книгодрукування. Контент-аналіз текстів-присвят до богослужбових видань демонструє погляд українських видавців на меценатство ранньомодерної доби. **Наукова новизна** роботи полягає в систематизації відомостей про осіб, що сприяли виданню української богослужбової книги, а також мікроджерел для вивчення явища меценатства, уміщених у присвятах до українських богослужбових видань. Розглянуто зародження традиції вшанування меценатської підтримки друку в українських виданнях І. Федорова. На прикладі текстів-присвят М. Бернавському, Б. Стеткевичу, Т. Замойському, П. Могилі, І. Обидовському та І. Скоропадському розглянуто основні характеристики, які видавці богослужбових книг приписують дійсним чи потенційним покровителям друкарень. **Висновки.** Через політичні та економічні чинники протягом останніх десятиліть XVI ст. — перших десятиліть XVIII ст. всі українські друкарні, що видавали церковнослов'янські богослужбові книги, потребували фінансової підтримки та протекції впливових представників суспільної еліти. Тому більшість богослужбових книг цього періоду містять свідчення про

своїх патронів та меценатів — представників князівських та шляхетських родин, впливових духовних осіб, з кінця XVII ст. — козацької старшини. У присвятах до українських богослужбових стародруків оспівується щедність, високе суспільне становище, освіченість та відданість православному віросповіданню тих представників суспільної еліти, від яких видавці отримали або сподівались отримати особисту вигоду, фінансування та протекцію для друкарні.

Ключові слова: богослужбова книга, присвяти, меценатство, українське книгодрукування, книжкова культура, доба Бароко.

Постановка проблеми. Українська богослужбова книга кінця XVI — XVIII ст. була важливим рушієм розвитку національної культури, яка в ранньомодерний період спиралася на конфесійний вимір православ'я. Наукове опрацювання рукописних церковнослов'янських варіантів перекладу богослужбових книг та їх уніфікація, якісне поліграфічне виконання, ошатне художнє оформлення та тиражування сотнями примірників були покликані підняти престиж української православної церкви, підвищити професійний рівень її священнослужителів. Але відсутність державності, а отже, і централізованого фінансування значимих для національної культури проєктів, висока собівартість процесу книгодрукування, труднощі в отриманні дозволу на друк богослужбової книги ставили більшість давніх українських друкарень у залежність від протекції та фінансової підтримки своїх патронів — заможних шляхтичів та представників вищої церковної ієрархії.

У мистецтві давньої української книги явище меценатства та протекції друку виробило усталені форми вшанування особи доброчинця. Від першого в українському книгодрукуванні Апостола 1574 р. до останніх книг, надрукованих перед запровадженням обмежень національного книгодрукування 1720 р., у багатьох українських богослужбових книгах присутні композиції з родовими гербами та текстами подяки особам, так чи інакше дотичним до роботи українських друкарень. Аналіз цих текстів дає змогу відкрити автентичний погляд на українське меценатство ранньомодерної доби за свідченнями очевидців — видавців української богослужбової книги.

Аналіз останніх досліджень. Українському меценатству як соціокультурному явищу присвячено низку статей та монографічних досліджень. Меценатська діяльність окремих представників суспільної еліти XVI–XVIII ст. (князів Острозьких, Петра Конашевича Сагайдачного, Петра Могили, Івана Мазепи та інших), зокрема їхня роль у розвитку українського книгодрукування, згадується в такій великій кількості праць, що їх неможливо оглянути в межах однієї статті. Найбільш ґрунтовним дослідженням, що пояснює суспільно-

історичні чинники розвитку українського меценатства ранньомодерної доби, є монографія Н. Яковенко, присвячена українській шляхті [6]. До праць, що окреслюють традицію розвитку українського меценатства, належить літературознавче дослідження Ю. Миненка, у якому образ мецената української культури розглянуто на матеріалі геральдичної поезії кінця XVI — початку XVIII ст., надрукованої в складі українських стародруків [5].

Тема впливу меценатства на розвиток давнього українського книгодрукування виокремлюється в історико-книгознавчих розвідках. Описуючи історію певної друкарні або розглядаючи зразки її видавничої продукції, дослідники наводять і відомості про осіб, за сприяння або коштом яких були видані певні книги. Найповніші фактографічні дані про осіб, залучених у фінансування давньої української книги, представлено в зведеному каталозі українських стародруків Я. Запаста та Я. Ісаєвича [1–3]. У примітках до кожного бібліографічного опису видання, що містить герб, присвяту чи інформацію про джерело фінансування, наведено короткі відомості про особу мецената або патрона. У загальному огляді українського книгодрукування Я. Ісаєвича підкреслюється роль окремих представників української шляхти, вищого духовенства та козацької верхівки у фінансуванні давньої української книги [4].

Однак, попри високий інтерес до явища українського меценатства ранньомодерної доби та наявність загальних даних про меценатську підтримку давньої української книги, досі не було порушено питання про традицію представлення особистісних характеристик постаті українського мецената в присвятах до богослужбової книги доби Бароко.

Мета статті — окреслити хронологічні межі, чинники та форми документування явища меценатства в структурі української богослужбової книги.

Виклад основного матеріалу. Евристичний аналіз бібліографічних даних та історіографії, що вказують на джерела фінансування української книги XVI–XVIII ст., дає змогу виокремити коло осіб та установ, які сприяли розвиткові національного книгодрукування.

Основну частку книжкового ринку богослужбової книги вказаного періоду становила продукція великих друкарських підприємств — друкарні Львівського Ставропігійського Успенського братства (1581–1788 рр.) та Києво-Печерської лаври (з 1616 р. до XX ст.) [3, с. 96]. У другій половині XVII ст. до цих видавничих центрів кириличної книги приєдналася друкарня Унівського Успенського монастиря (1648–1770 рр.), а в останні десятиліття XVII ст. розпочала свою діяльність Чернігівська друкарня (1679–1785 рр.).

Створене на основі Новгород-Сіверської друкарні архієпископа Лазаря Барановича, це друкарське підприємство згодом діяло під патронатом Троїцько-Іллінського монастиря [3, с. 96].

Великі видавничі підприємства, що активно друкували богослужбові книги, основне фінансування та протекцію отримували від тих монастирських осередків, а друкарня Львівського братства, відповідно, від братства, у складі яких вони функціонували. Проте у видавничій продукції цих підприємств є окремі книги, для видання яких було залучено кошти чи протекція приватних осіб. У богослужбових виданнях друкарні Львівського братства присвята княжні Ганні Ходкевичівні Корецькій прикрашає Псалтир 1615 р. [1, с. 37]. На прикладі видання Октоїху 1630 р. спостерігаємо поширену в першій половині XVII ст. практику присвячення окремих частин тиражу різним особам. У накладі львівського Октоїха є чотири варіанти присвят: Олександрові Балабану, Катерині Боговитинівні-Ярмолинській, Мойсею Могилі та Миронові Бернавському [1, с. 51]. Видання Анфологіону 1632 р. представлено у варіантах із присвятами родині Кропивницьких або І. Боярському [1, с. 53].

У друкарні Києво-Печерської лаври традицію уславлення меценатів богослужбової книги реалізовано в низці присвят до видань першої половини XVII ст. Присвята Ганні Ходкевичівні Корецькій увиразнює Акафісти 1625 р. [1, с. 43]. Тираж виданої після закінчення епідемії чуми Тріоді Цвітної 1631 р. завдячує меценатам Томашеві Замойському, Петрові та Мойсею Могилі [1, с. 52]. Присвята Федорові Проскурі-Сущанському засвідчує його меценатську підтримку видання Тріоді Цвітної 1640 р. [1, с. 61]. Присвяту Максиміліанові Брозовському містить Полуустав 1643 р. [1, с. 64].

У другій половині XVII ст. богослужбові книги друкарні Львівського братства та Києво-Печерської лаври вже не містять присвят меценатам. Тяглість сформованої в першій половині XVII ст. традиції вшанування меценатської підтримки друку в цей період демонструють унівська та чернігівська друкарні. Унівське видання Акафістів 1660 р. прикрашає герб засновника друкарні — Арсенія Желіборського [1, с. 73]. Окремі представники роду Варлаама Шептицького, який відновив роботу друкарні, стали адресатами видання Псалтиря 1678 р. (із віршем на герб Захарії Шептицького — батька В. Шептицького) [1, с. 94], Акафістів 1678 р. (з віршем на герб Винницьких і присвятою дядькові Варлаама Шептицького — Анатолієві Винницькому) [1, с. 94], Псалтиря 1687 р. (з присвятою Андрію Журавському) [1, с. 100–101].

Протягом останніх десятиліть XVI — XVII ст. українську богослужбову книгу видавали й у приватних друкарнях. До малих видав-

ничих підприємств, заснованих самими друкарями або впливовими представниками суспільної еліти, належать такі: друкарня Івана Федорова (Львів, 1573–1574 рр.), друкарня князів Острозьких (Острог, 1578–1602 і 1606–1612 рр.; Дермань, 1603–1605 рр.), друкарня Федора і Гедеона Балабанів (Стрятин, 1602–1606 рр.), друкарня Гедеона Балабана (Кринос, 1606 р.), друкарня Павла Домжива Лютковича Телиці (Угорці, 1618–1620 рр.; Четвертня, 1624–1625 рр.; Луцьк 1625–1628 рр.; Чорна, 1629 р.), друкарня Тимофія Олександровича Вербицького (Київ, 1624–1628 рр.), друкарня Спиридона Соболя (Київ, 1628–1630 рр.), друкарня Михайла Сльозки (Львів, 1638–1667 рр.), друкарня Арсенія Желіборського (Львів, 1645–1646 рр.), друкарня Лазаря Барановича (Новгород-Сіверський, 1674–1679 рр.) та друкарня Йосифа Шумлянського (Львів, 1687–1688 рр.) [1, с. 121].

Робота малих друкарень повністю залежала від фінансової підтримки їх впливових фундаторів — заможних шляхтичів та представників вищих чинів церковної ієрархії. Після відновлення української церковної ієрархії в 1620 р., коли підвищення запиту на церковнослов'янську богослужбову книгу зробило її видавництво прибутковим, приватні видавці (П. Телиця, Т. Вербицький, С. Соболя та М. Сльозка) потребували не лише фінансування, а й протекції впливових осіб у конкуренції з великими друкарнями (Києво-Печерської лаври та Львівського братства). Павло Домжив-Люткович-Телиця присвячує Псалтир, виданий 1625 р. в родовому маєтку в Четвертні, Григорію Четвертинському [1, с. 43]. Присвята митрополитові Йовові Борецькому, який надав грошову підтримку для відкриття приватної київської друкарні Т. Вербицького [4, с. 180], відкриває видання Часослова 1625 та 1626 рр. [1, с. 44]. У 1630 р. київська друкарня Спиридона Соболя видає Апостол з гербовим віршем та присвятою Богданові Стеткевичу [1, с. 51].

Найдовше, порівняно з іншими приватними видавцями богослужбової книги, функціонувало приватне підприємство Михайла Сльозки. В оформленні богослужбових видань цього підприємства фіксуємо найбільше гербів та присвят. Перше видання друкарні М. Сльозки, Апостол 1639 р., присвячено Петру Могилі [1, с. 59]. Частина тиражу Октоїха 1640 р. адресовано унівському архімандритові Ісаї Сулятинському [1, с. 61]. Примірники тиражу Тріоді Цвітної 1642 р. присвячені численним адресатам: Петрові Могилі, Адамові Мефодію Киселю, господареві молдавському Василеві Лупулу, господареві Волощини Матею Басарабу [1, с. 63]. Ошатне видання Апостола 1654 р. має присвяту Арсенієві Желіборському [1, с. 71]. Присвята Афанасієві Желіборському, який був обраний єпископом Львівським у 1663 р., прикрашає видання Тріоді Пісної 1664 р. [1, с. 75].

Єдине богослужбове видання друкарні Йосифа Шумлянського, Псалтир 1688 р., прикрашає вірш на герб Шумлянських та присвята засновникові [1, с. 101].

Спадкоємність традиції увиразнювати богослужбові видання гербами та присвятами патронів і меценатів спостерігаємо в книгах чернігівської друкарні. Тріодь Цвітна 1685 р. [1, с. 99] містить гербовий вірш і присвяту засновникові друкарні — архієпископу Лазареві Барановичу. Молитвослов 1693 р. прикрашає гербовий вірш на пошану наступника Л. Барановича — архієпископа Феодосія Углицького [1, с. 106].

Видання друкарні Троїцько-Іллінського монастиря, яка наприкінці XVII ст. — на початку XVIII ст. діяла під протекторатом козацького війська, містять присвяти представникам козацької старшини. Молитвослов триакафістний 1691 р. містить присвяту Іванові Мазепі, а перевидання 1697 р. — Іванові Обидовському [1, с. 110]. Такі видання, як Псалтир 1712 р. [2, с. 27], Молитвослов 1714 р. [2, с. 28], Псалтир 1716 р. [2, с. 30], Новий Завіт 1717 р. [2, с. 31], мають герб і присвяту Івану Скоропадському.

Після заборони українського книгодрукування в 1720 р. на територіях України, підконтрольних Москві, традиція вшанування меценатської підтримки богослужбової книги припиняє розвиток. Лише в поодиноких богослужбових книгах львівської друкарні XVIII ст. можна натрапити на зображення герба в оформленні богослужбової книги. Зокрема, видання Службника 1759 р. друкарні Львівського братства прикрашено гербом Шептицьких [2, с. 111].

Тексти присвят до богослужбових видань XVII–XVIII ст. демонструють усю розмаїтість способів прославлення особи дійсного або потенційного благочинця, за допомогою якої видавці українського богослужбової книги доби Бароко популяризували явище меценатства. Але зародження традиції оспівування меценатської підтримки книгодрукування спостерігається ще за часів Ренесансу.

Перший плід українського книгодрукування, львівський Апостол 1574 р. Івана Федорова, започаткував і традицію вшанування меценатської підтримки друку. На звороті першого нумерованого аркуша цього видання вміщено герб Григорія Олександровича Ходкевича (?–1572), литовського державного діяча, засновника Заблудівської друкарні, у якій І. Федоров працював у 1569–1570 рр. У тексті післямови І. Федоров декілька разів згадує особу свого колишнього й покійного на час виходу книги мецената. Друкар із вдячністю зазначає, що *«велиможний пан Александр Грігорієвич Ходкевич пан віленский, гетман найвищий, великаво князьства литовскаго, староста городеньській і Могилевській, прія нас любезно к своей благоутішней любві, і упокоє-*

ваєши нас немалоє время і всякими потребами телесними удовляше нас... і весь немало дарова ми на упокоєніє моє»¹. Однак І. Федоров озвучує і прикрі обставини закінчення цього співробітництва: «...єгдаже прійти єму в глубокую старость, і начасті главі єго болізню одержимі биваті, повелі нам работанія сего престати»². Описуючи безрезультатні пошуки фінансування серед української шляхти, першодрукар ще раз згадує, як він «от єго милости пана Грігорія Ходкевича всякими потребами телесними, піщєю і одеждею удоволен бих»³. За відсутності реального мецената І. Федоров видає Апостол 1574 р. власним коштом, беручи позику під заставу власного майна [4, с. 112]. Але в прикінцевому зверненні до читача І. Федоров, крім себе, називає ще трьох осіб, за яких просить молитися в подяку за видану книгу. Першим у цьому переліку представлено Г. Ходкевича, якому друкар бажає «вічния пам'яті»⁴. Наступними зазначаються впливові сини покійника — Андрій Григорович Ходкевич (?–1575) та Олександр Григорович Ходкевич (?–1578), із перерахуванням їхніх титулів та регалій: «сином єго милости, пану Андрію Григоровічу Ходкевича, пану подстолему Великаго княжества литовскаго, старості Могилевскому і єго милости пану Александра Грігорьєвіча Ходкевича, старості городенському... да просит душевнаго і многолітного здравія»⁵. Потребу молитися за здоров'я та довголіття синів свого покійного мецената І. Федоров обгрунтовує узагальнено: «понежебо они виновни суть таковия ползи»⁶.

У виданні Нового Завіту 1580 р. І. Федоров має нагоду подякувати вже не колишньому, а чинному меценатові. Нашадок давнього князівського роду, Василь Костянтин Острозький (1526–1608), запрошує І. Федорова очолити друкарню, засновану в його маєтку в Острозі. На звороті титульного аркуша зображення герба князям Острозьким оточує набірний текст, що вказує повне ім'я («Константин Константинович, нареченний в святом Крещеніі Василій») і низку титулів («Княжа Острозкоє, воевода кїевскій, маршалок землі волинскої, староста владимирскій і прочая») мецената видання. У тексті передмови І. Федоров виділяє такі чесноти К. Острозького, як добропорядність, щедрість та дотримання церковних приписів: «цвіторасльная вітвь благочестія, источник милости і рачатель богодухновенних до-

¹ Апостол. Львів : Друкарня І. Федорова, 1574. Арк. 260зв. (Тут і далі цитати з першоджерел подаються в транслітерованому вигляді.)

² Там само. Арк. 261.

³ Там само. Арк. 263.

⁴ Там само. Арк. 264.

⁵ Там само. Арк. 263зв.

⁶ Там само. Арк. 264.

гмат святія соборная апостольская церкви»⁷. Розвиваючи тему чеснот князя, І. Федоров називає його гідним продовжувачем ціннісних орієнтирів та культурних традицій свого роду і прикладом для нащадків: *«Твое же благочестивоє величество, по благодати человеколюбца Бога в сих дерзостни і непоколебимо на недвижимом камени утвержден от благочестно живших і свято почивших нарочитих і великоіменитих родителей і прародителей своих, есть яко світило, сіяющее в наслідії благословенієм, чадом же і наследником своїм от рода в род благим взором і безсмертна слава»*⁸. Автор передмови згадує і про матеріальне багатство, яким володіє меценат, трактуючи його меценатську підтримку друку священно-богослужбових книг як виконання євангельської настанови не збирати собі скарбів на землі: *«сокровища же своя богато дарованніє на небесіх скрити не пощади, по реченному: ідіже будут сокровища ваша, ту будут і сердца ваша (Матф. Гл. 6, зач. 17); но подавая довольно на діланіє богодухновенного писанія, желающе, Бога благого благодатію, всім человеком спастися і в познаніє істини приіти, благочестивую славу о Отци і Святому Дусі приложити»*⁹.

Новаторським для українського книгодрукування способом вшанування мецената друкарні стало використання гербових віршів як елементу художнього оформлення одного з найпізніших видань Івана Федорова — Острозької Біблії 1581 р. Текст вірша складається з шести строф, які завдяки вправності друкаря розміщено довкола зображення герба Острозьких. Форма набору вірша повторює графічний малюнок на гербі, а в самому поетичному тексті образ хреста набуває символічного тлумачення чеснот Костянтина Острозького (*«І ти крестное знаменіє не туне носиши, / Великому Константину ім ся сподобиши. / Он бо на небеси сіє видів, побідил супостати, / ти же побіждай еретик і бісов три стати»*)¹⁰. Предметом поетичного оспівування в цьому ранньому зразку геральдичної поезії стає також і внесок князя у видання книги: *«... всім по чину представил еси божественное писаніє / істиннаго Бога і правди єго в похвалу і познаніє, / Да всяк читаяй благоліпно благодарить создателя / І да не забивает достойна мзди своєї ділателя»*¹¹.

⁷ Строев П. Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке ... графа Федора Андреевича Толстова : с 24 гравированными изображениями шрифтов. М. : Типография С. Селивановского, 1829. С. 45–46.

⁸ Там само. С. 47.

⁹ Там само.

¹⁰ Біблія. Острог : Друкарня К. К. Острозького ; друк І. Федорова, 1581. нн Арк. 1зв.

¹¹ Там само.

Спираючись на «художній заповіт» І. Федорова, а також під впливом традиції оформлення західноєвропейських видань в українській богослужбовій книзі протягом усього періоду її автономного розвитку, з 1574 по 1720 р., подяка меценатові виражалася за допомогою таких засобів: гравюр із зображенням родового герба, геральдичних віршів, присвятних текстів. До початку другого десятиліття XVII ст. в традиції оформлення української церковної книги утвердилися основні форми вшанування особи, що сприяла фінансуванню роботи друкаря. Зображення герба традиційно розміщувалося на звороті титульного аркуша видання. Рід мецената інколи прославлявся у віршах і в прозовому тексті присвяти, уміщеним перед текстом загальної передмови до читача. За відсутності виділеного тексту присвяти, відомості про фінансову підтримку видання наводилися в текстах передмов та післямов. У богослужбових виданнях 1630–1717 рр. набув продуктивності жанр прозової присвяти меценатові чи патронів друкарні, у структурі якого обов'язковим елементом було перерахування тих якостей адресата, що спонукали видавця присвятити книгу саме цій особі. До того ж наголошувалися саме ті якості, якими адресат прислужився або може прислужитися розвиткові друкарні або самому друкареві.

У виданні львівського Октоїха 1630 р. присвята Миронові Бернавському оспівує насамперед щедрість адресата: *«Знаменитих, гойних і щедролюбивих добродійств... от велможности вашей, велможний милостивий пане і добродію наш, дозналисмо»*¹². Автор передмови згадує грошові внески предків Мирона Бернавського в розвиток Львівського братства, які для адресата мають стати зразком його власної меценатської підтримки братської церкви, а відповідно й друкарні, що потребувала відновлення після пожежі: *«Велможность Ваша стопам предков своїх, блаженной памяти Велможним воєводам молдавским, Єремїї і Сїмеону Могилом подражаючи, церков Братства нашего Львовскаго... которая знаменитим коштом от велможностей их есть поднесенна, до совершения skutечного приведши онуя в рихлі (на что і час Велможность Ваша назначити рачил) построїти і гойне уфундовати приобецал»*¹³.

Присвята Богданові Стеткевичу до видання Апостола 1630 р. київської друкарні Спиридона Соболя засвідчує грошовий внесок адресата в друк книги: *«...тая книга власним коштом і накладом Вельможного пана моего Велце милостивого на світ виходит»*. Видавець також підкреслює патріотизм та благородство Б. Стеткевича, які спо-

¹² Октоїх. Львів : Друкарня Львівського братства, 1630. нн Арк. 3.

¹³ Там само.

нукали його до фінансової підтримки друкарського підприємства С. Соболя: «...милостивий пан тії праці моєї початки обачивши зрозуміти рачил яко snadне может в державі своєї типографію розширити і до видання напотом з друку знаменитиших книг, анімуш свой паньській заострити рачил»¹⁴.

Присвята прихильникові унії Томашеві Замойському (1594–1638) до видання Тріоді Цвітної 1631 р. є прикладом того, як видавець православної книги дбав про поширення своєї продукції на територіях, що належали до юрисдикції іншої конфесії. В обґрунтуванні причини, через яку П. Могила присвячує частину накладу книги Т. Замойському, наводяться «добродійства» його предків, найпершим серед яких згадується особиста користь для родини автора присвяти: «под час пріймованя Індіанату в Короні Кролевства Полского до своєго кленоту приступити зезволил»¹⁵. Також описується причина особистої вдячності П. Могили за протекцію Т. Замойського в отриманні високого священницького сану: «притом і я сам... в свіцком стані будучи, яко теж вступивши в стан законничий духовний гоине естем добродійстви приоздоблений, поневаж і того самого Бенефіціум Архимандритії Кієвской печерской за презентацією, залеценем і милостивою інтерцесією од всемилостивого моєго Милости Пана і добродія до Маєстату Єго Королевской милости поважне, пилне, а праве упрійме чиненною достигнулем»¹⁶. Не оминає увагою П. Могила і те, що рід його доброчинця заснував Замойську Академію, яка «так много народові нашему пожитку і утіхи принесла, іж немало з ней людей учоних, росторопних і поважних, а Церкви нашой Православной велце потребних вишло»¹⁷. Наприкінці тексту присвяти П. Могила формулює прохання до Т. Замойського про сприяння в розповсюдженні книги: «відаючи іж по достатку по маєтностях своїх духовних православних наших Велможность Твоя міти, і трибом святой памяти продка своєго ідучи, оним в Православії ненарушено право ведлуг фундації заховати рачиш, прошу тую Кнігу оним до уживаня нікому забороняти аби Велможность твоя не допускар»¹⁸.

Присвята М. Сльозки до Апостола 1639 р., адресована П. Могили, демонструє вдячність приватного друкаря за протекцію впливового представника вищої ієрархії, який до того ж був керівником найбільшого видавничого підприємства. Представляючи бажане за дійсне, М. Сльозка вихваляє П. Могилу за його лояльність до конкурентів:

¹⁴ Апостол. Київ : Друкарня С. Соболя, 1630. нн Арк. 3.

¹⁵ Тріодь Цвітна. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1631. нн С. 8

¹⁶ Там само. нн С. 8–9.

¹⁷ Там само. нн С. 10.

¹⁸ Там само. нн С. 12.

«...Хліба з ремесла друкарського... з вродзонай і вспанялой своєї людскости і отцевского чадолюбія не ркуче отлеглим і на стороні будучим, але і в самом столечном Пастирства своєго місті, под боком своїм, людем на то способним не тільки не боронилес, не борониши і боронити не мислиши, але і што барзій, сам его щодрою своєю святительскою рукою ім уділяючи, промотором, патроном і оборонцею милостивим бити рачиши»¹⁹.

Найпізнішими зразками сформованої у присвятах до богослужбових друків XVII ст. традиції оспівувати дійсні або бажані чесноти адресата, які можуть спонукати його до фінансової підтримки чи протекції друкарні, є присвяти представникам козацької старшини до чернігівських видань кінця XVII — початку XVIII ст. У виданні Молитвослова триакафістного 1697 р. присвята небожеві Івана Мазепи, Іванові Павловичу Обидовському (1672–1701), загальними фразами оспівує шляхетність його роду, наводячи й варті вшанування особисті подробиці біографії молодого полковника: «свідітельствуєт о сем славнос Коллегіум Кієвскос, яко еще в малих літех, в училищах шляхетною бистротою і довчїпним розумом, Стїхословієм і Риторством, всіх услаждад еси, у всіх любов імїл еси, тако, яко і очі болниє завїстію болїзнуючія ісцілял еси, аще бо і в малом твоєм возрастї, но великую твою шляхетную мусїли ясно відети добродїтель»²⁰. У цьому тексті немає прямого прохання до адресата. Акт присвяти видання улюбленому небожеві І. Мазепи можна розглядати як спосіб привернення уваги самого гетьмана до справ друкарні.

У присвяті наступникові І. Мазепи, Іванові Іллічеві Скоропадському (1646–1722), його покровительство друкарні зазначено ще в назві присвяти: «нашему милостивїйшему патронові ктиторові і добродїтелю»²¹. Характеристики І. Скоропадського зосереджуються не лише навколо його високих духовних якостей, а й матеріальних статків: «даде Бог Ясновельможеству Вашему сердце смисленно на послушанїє і сужденїє православних людей малоросїйских, к семуже і їх же не спросил еси, даде богатство і славу»²². Присвяту книги І. Скоропадському видавці мотивують тим, що це «дар благодарственный за благодїянія Рейментарская святой обители нашей всегда подаваємїє»²³.

¹⁹ Апостол. Львів : Друкарня М. Сльозки, 1639. нн Арк. бзв.

²⁰ Треакафістный молитвослов. Чернігів : Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1697. нн Арк. 9.

²¹ Новий Завіт. Чернігів : Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1717. нн Арк. 2.

²² Там само. нн Арк. 4.

²³ Там само. нн Арк. 4зв.

Висновки та перспективи розгляду. Через політичні та економічні чинники протягом останніх десятиліть XVI — перших десятиліть XVIII ст. всі українські друкарні, що видавали церковнослов'янську богослужбову книгу, потребували фінансової підтримки та протекції впливових представників суспільної еліти. Тому більшість таких видань цього періоду містять свідчення про своїх патронів та меценатів — представників князівських та шляхетських родин, впливових духовних осіб, з кінця XVII ст. — козацької старшини. Мистецький хист видавців давньої української богослужбової книги дав змогу оформити ці свідчення у вигляді засобів графічного та вербального вираження художньої структури книги: герба, геральдичного вірша та присвяти.

Під впливом барокового стилю, для якого характерний глибокий емоційний контакт із читачем, тексти присвят до українських богослужбових стародруків змальовують яскраві особистісні характеристики своїх адресатів. Видавці богослужбових книг оспівують щедрість, високе суспільне становище, освіченість та відданість православному віросповіданню тих представників суспільної еліти, від яких отримали або сподівалися отримати особисту вигоду, фінансування та протекцію для друкарні. Як цінні мікроджерела для вивчення явища меценатства в українській культурі доби Бароко тексти присвят до богослужбових стародруків потребують докладного текстологічного вивчення та наукового перевидання.

1. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих в Україні. Кн. 1. 1574–1700 / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1981. – 136 с.
2. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих в Україні. Кн. 2, Ч. 1. 1701–1764 / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1984. – 131 с.
3. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих в Україні. Кн. 2, Ч. 2. 1765–1800 / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1984. – 128 с.
4. Ісаєвич Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич ; відпов. ред. Ю. Ясіновський ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 520 с.
5. Миненко Ю. В. «Зри сія знаменія княжате славного». Геральдична поезія в українському бароко / Юрій Миненко ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог, 2013. – 159 с.
6. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. – Вид. 2-ге, перегл. і випр. – Київ : Критика, 2008. – 469 с.

REFERENCES

1. Zapasko, Ya., & Isaievych, Ya. (1981). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini* (Vol. 1). Lviv, Ukraine: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
2. Zapasko, Ya., & Isaievych, Ya. (1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini* (Vol. 1, pt. 1). Lviv, Ukraine: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
3. Zapasko, Ya., & Isaievych, Ya. (1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini* (Vol. 1, pt. 2). Lviv, Ukraine: Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
4. Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: Vytoky, rozvytok, problemy* (Yu. Yasinovskyi, Ed.). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Mynenko, Yu. V. (2013). “Zry siia znameniia kniazhate slavnoho”. *Heraldychna poeziia v ukrainskomu baroko*. Ostroh, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Yakovenko, N. (2008). *Ukrainska shliakhta z kintsia 14 – do seredyny 17 stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina*. Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 21.04.2021 р.

Olena KURHANOVA, Candidate of Sc. (Philology), Senior Research Associate, Ancient and Rare Books Department, Institute of Book Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

The characters of Ukrainian patrons as seen by the editors of the Baroque époque church service book.

The aim of the work is to define the chronological framework, factors, and forms of the patroonship phenomenon documentation in the structure of the Ukrainian church book. *The methodology* is based on heuristic analysis of bibliographic data and historiography, which point out the financial support sources of the Ukrainian church book of 16-18th cc. Such analysis enabled to single out the scope of persons and institutions that promoted the development of national book printing. The content analysis of dedications to church service books reveals the Ukrainian editors' point of view to the patroonship of early modern époque book culture. *The scientific novelty* is connected with the systematization of data on persons, who supported old Ukrainian church service book printing, and the micro sources to patroonship phenomenon exploration, included in the dedications to Ukrainian church service editions. The formation of printing patroonship support glorification in Ukrainian editions of I. Fedorov is observed. On the example of dedications to M. Bernavsky, B. Stetkevych, T. Zamoysky, P. Mohyla, I. Obydovsky, and I. Skoropadsky main characteristics, which book editors impute to real or potential patrons of printing-houses, are revised. *Conclusions*. Due to political and economical factors, during the last decades of 16th – the first decades of 18th cc. all Ukrainian publishers of Church-Slavonic church service books needed financial support and protection of social elite powerful representatives. Hence, the majority of church service books of this period included pieces of evidence on their patroons – representatives of kniaz and shliakhta families, powerful

clericals, and from the end of 17th c. – kozak leaders. The dedications to Ukrainian church service old-printed editions glorified generosity, high position in society, erudition, and loyalty to orthodox faith. These features the editors attributed to those representatives of a social elite, from which they attained or expected to attain personal profit, finance, or protection for the printing-house.

Key words: church service book, dedication, patroonship, Ukrainian book printing, book culture, Baroque époque.